

ЧИННИКИ НАМІРІВ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ ЗА КОРДОН СЕРЕД ЕКОНОМІЧНО АКТИВНОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Проаналізовано чинники, що можуть бути пов'язані з намірами економічно активного населення тимчасово мігрувати за кордон на заробітки. Розглянуті стать, вік, сімейний стан, регіональна та поселенська структура, ідентичність, працевлаштування та соціально-професійний статус, матеріальний стан, освіта, протестний потенціал, наявний досвід роботи за кордоном.

Ключові слова: трудова міграція, наміри, економічно активне населення

Актуальність дослідження. Тимчасова трудова міграція українців за кордон вже давно досягла помітних масштабів. За різними оцінками, від 3 до 7 млн. українців працюють за кордоном, більшість з них – нелегально [1, 2]. Загалом така значна розбіжність у кількісних оцінках трудової міграції актуалізує науковий аналіз мотивів, намірів та практик трудової міграції.

Враховуючи дану обставину, **мета дослідження** – проаналізувати чинники, що можуть бути пов'язані з намірами економічно активного населення тимчасово мігрувати за кордон на заробітки.

Результати моніторингу „Українське суспільство” переконливо свідчать, що практики трудової міграції за кордон дуже поширені. За його оцінками, з 2002 по 2010 роки частка населення, яка мала подібний досвід або таких членів родини, збільшилася приблизно з 10 до 14%. Частка осіб, які самі були трудовими мігрантами, у 2005–2010 роках коливалася на рівні 7–10%. Ті, хто збирається найближчим часом поїхати за кордон, стабільно складають 6–7% протягом цих років (рис. 1).

Джерело даних до 2008 року: [3, с. 606–607].

Рис. 1. Динаміка показників досвіду та намірів трудової міграції за кордон

Такі обсяги трудової міграції суттєво впливають на економіку України. Змінюється стан ринку праці. До України надходять суттєві кошти – за оцінкою інституту демографії та соціальних досліджень, 2,5–3,5 млрд. доларів на рік [4], за іншими оцінками – 5,4 млрд. [5] чи навіть 21,3 млрд. дол. на рік [1], користь яких для економіки є неоднозначною. З одного боку, вони обертаються в Україні та підтримують рівень життя частини населення. З іншого боку, трудовий ресурс витрачається і додатковий продукт створюється на користь економік інших держав, а Україна отримує лише дешеве грошове відшкодування, більша частина якого, до того ж, обертається у тіньовому секторі економіки і проходить повз державний бюджет.

Вивчення трудової міграції також є цікавим і для соціології, зокрема, інституціоналізацією нових практик, яких до того не було, утворенням нових спільнот (як в Україні, так і за її межами) та ін. Однією з актуальних і недостатньо вивчених тем є чинники, котрі спонукають людей до трудової міграції.

Розуміючи різницю між наміром та дією, а, отже, обмеженість екстраполяції отриманих висновків на міграційну поведінку, ми вирішили вдатися до цього показника, а не до аналізу тих, хто вже побував за кордоном на заробітках. Нас цікавить аналіз не так минулого стану справ, як перспективи.

Стаття написана в рамках виконання планової теми відділу моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій Інституту економіки та прогнозування НАН України «Трансформація детермінант соціально-економічної нерівності в українському соціумі» під керівництвом О. Балакіревої.

Емпірична база. Аналіз був виконаний на даних проекту «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін». Кожні 1–2 роки Інститутом соціології НАН України проводиться опитування, що репрезентує населення України старше 18 років. Польові роботи здійснюються фірмою „Социс”. Вибіркова сукупність кожного опитування складає біля 1800 осіб, теоретична похибка без урахування дизайн-ефекту – 2,4%. Більш докладна інформація про дослідження у [3, с. 486–493].

Головне запитання, з допомогою якого ми вимірювали намір вдатися до трудової міграції – *“Чи збираєтесь Ви у найближчий рік поїхати за кордон на тимчасові заробітки?”*. Респонденти відповідали на нього „Так” або „Ні”. Також використовувалися запитання *„Чи маєте Ви або хтось із членів Вашої сім’ї досвід тимчасової роботи за кордоном?”* і *„Скільки разів Ви особисто виїжджали за кордон з метою тимчасової роботи?”*.

Досліджувалося лише економічно активне населення, яке не включає учнів та студентів, непрацюючих пенсіонерів, працюючих по дому. Масиву даних за один рік недостатньо, оскільки підвбірка тих, хто планує трудову міграцію, виходить замала. Тому ми об’єднали масиви опитувань за 2008 та 2010 роки. Кількість опитаних представників економічно активного населення у новому масиві склала 2271 осіб, з них 173 планували їхати на заробітки за кордон.

Виклад результатів. Переважну більшість економічно активного населення, яке збирається найближчим часом за кордон на заробітки, складають чоловіки – близько 70% (додаток А).

Основа потенційних мігрантів – особи середнього віку (30–55 років). Водночас частка молоді до 30 років серед них дорівнює третині. Її питома вага помітно вища, ніж серед тих, у кого немає подібних планів (додаток Б).

Серед тих, хто збирається на тимчасові заробітки, також більше тих, хто ніколи не перебував у шлюбі, а тих, хто перебуває у зареєстрованому шлюбі – менше (додаток В). Це може бути пов’язане з відміченими вище віковими особливостями.

Існують територіально-поселенські відмінності. Серед потенційних мігрантів помітно вища питома вага мешканців заходу та центру країни⁴, менше жителів сходу та півночі (додаток Г). Вищою є і частка сільських жителів. Мешканці міст з населенням понад 250 тис. осіб планують трудову міграцію рідше (додаток Г).

Цікавими є незначні, але значущі особливості ідентифікації. Ті, хто збирається на заробітки, менше ідентифікують себе із селом, містом або районом свого проживання. З іншого боку, серед них сконцентрувалися майже всі, хто вважає себе громадянами Європи (додаток Д).

Найявні також відмінності за трудовим статусом. Частіше мають намір тимчасово поїхати на заробітки працівники приватного сектору економіки, або ті, хто зовсім не працює (додаток Е). Такі індивіди мають більше можливостей спробувати себе у трудовій міграції, а іноді й вимушені це робити.

Цікаво звернути увагу на розподіл за типом занять (додаток Є). Строго кажучи, більшість категорій занадто мало наповнені, і не дають можливості робити значущі висновки. Найявні дані дозволяють лише підтвердити тезу, що непрацюючі частіше мають намір поїхати за кордон на заробітки.

Водночас можливо висунути кілька гіпотез. Розподіл за типом занять загалом підтверджує та уточнює секторальний розподіл. Якщо говорити про окремі професії, то службовці держапарату, працівники правоохоронних органів, військовослужбовці (усі знаходяться у державному секторі) набагато рідше планують попрацювати за кордоном. Там же знаходиться більшість спеціалістів у галузі науки, культури, освіти тощо і багато спеціалістів технічного профілю. Водночас підприємці та підсобні робітники мають такий намір частіше. Відмітимо також, що серед тих, хто планують поїхати тимчасово за кордон, є представники дуже різних типів занять, включаючи керівників установ та спеціалістів. Це дозволяє припустити, що не всі практики трудової міграції за кордон передбачають низькокваліфіковану працю.

Підкреслимо, щоб довести чи спростувати ці припущення, необхідне окреме дослідження, де всі ці соціально-професійні групи будуть більше представлені (наприклад, з використанням цільової вибірки).

За окремими важливими показниками не було виявлено відмінностей між тими, хто збирається за кордон на заробітки, і хто не збирається. Так, фактично відсутня різниця за рівнями освіти).

Також немає статистично значущої різниці за самооцінкою матеріального стану (додаток З, 1)⁵. Детальніший аналіз показує, що ті, хто вдаються до трудової міграції, швидше схильні мати ліпший матеріальний стан. Ті, хто сам їздив за кордон на заробітки або має таких родичів, частіше вважають свій матеріальний стан середнім або вищим за середній (додаток З, 2). Відмінності статистично значущі на рівні $p=0,01$. Якщо брати лише тих, хто сам заробляв з кордоном, то, хоча це не статистично значуща відмінність, вони частіше оцінювали свій матеріальний стан як середній, і рідше, як бідний або нижче середнього (додаток З, 3).

Порівняння сукупного місячного прибутку на одного члена родини показує, що він у середньому вищий для респондентів, які мали досвід або мають намір поїхати на заробітки за кордон

⁴ До заходу віднесені Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Волинська, Рівненська, Закарпатська, Чернівецька області, до центру – Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Черкаська області.

⁵ Самооцінка матеріального стану – комбінований показник, обчислений на основі відповідей на запитання „Оцініть, будь ласка, матеріальний рівень життя Вашої сім’ї”, де потрібно було обрати відповідь на 11-бальній шкалі, та „Як би Ви оцінили матеріальне становище Вашої сім’ї в цілому?”, де потрібно було обрати один з 5 варіантів від „злиденне” до „багате”. Синтаксиси будуть надані за вимогою.

(додаток І). Відмінності статистично незначущі, але дозволяють зробити висновок: у середньому матеріальний стан родин трудових мігрантів або тих, хто хоче ними стати, принаймні не гірший, ніж решти економічно активного населення⁶.

Говорячи загалом про рівень освіти та матеріального стану родини, наявний емпіричний матеріал не дозволяє встановити вагомість впливу цих чинників на бажання працювати за кордоном.

Необхідно вказати ще на кілька параметрів, що досить щільно пов'язані з намірами до трудової міграції.

Одним із них є попередній власний або сімейний досвід тимчасової трудової міграції. Такий досвід мають близько половини з тих, хто хоче найближчим часом поїхати на заробітки (додаток І).

Іншим є протестний потенціал, помітно вищий серед потенційних мігрантів. Середнє значення індексу деструктивності протестного потенціалу для них дорівнює 7, тоді як для тих, хто не збирається їхати – тільки 4,3 (рис. 2). Різниця середніх значуща на рівні $p=0,001$.

Індекс відображає декларовану готовність брати участь у різних заходах для відстоювання своїх прав та інтересів. Згідно з Є. Головахою та Н. Паніною, котрі розробили цей індекс [6], значення, що перевищують 4,4, говорять про готовність до масових акцій протесту [3, с. 512]. Про щільність зв'язку свідчить коефіцієнт детермінації η , котрий дорівнює 0,31.

На пряме запитання про готовність брати участь у масових виступах потенційні мігранти відповідали ствердно частіше, ніж ті, хто не має такого наміру (рис. 3). Різниця статистично значуща на рівні $p=0,001$.

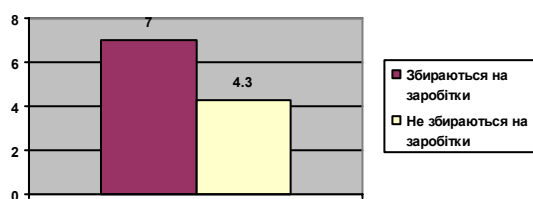

Рис. 2. Середнє значення індексу деструктивності протестного потенціалу, бали

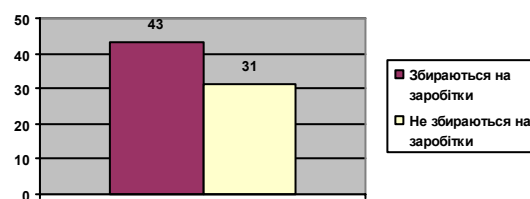

Рис. 3. Частка опитаних, готових брати участь у масових виступах проти падіння рівня життя, на захист своїх прав, %

Висновки та їх обговорення. Про наміри до трудової міграції серед економічно активного населення можна сказати таке.

До них більш схильні індивіди, котрих менше тримають на місці різні обставини. Такий висновок можна зробити, базуючись на високій частці молоді, неодружених, непрацюючих або працівників приватного сектору.

Причини високої частки чоловіків бажано дослідити окремо, але можна припустити, що це пов'язано з переважним характером робіт, на які потрібні трудові мігранти, а також поширеними уявленнями про чоловіка як годувальника родини, і з тим, що у непередбачувану подорож слід скоріше їхати чоловікові.

Разом з чітко помітними територіально-поселенськими особливостями (висока питома вага мешканців західної та центральної України, сільських жителів) це робить зрозумілим підґрунтя поширених „заробітчанських” стереотипів про трудову міграцію українців. Йдеться про уявлення щодо неї, як про майже виключно низькокваліфіковану роботу на будівництві або деінде, куди їздять переважно жителі західних областей.

З іншого боку, швидше за все, практики щодо трудової міграції більш різноманітні. Відповідно, наміри щодо неї можуть відрізнятися за цілями, мотивами, причинами. Не дуже щільний зв'язок більшості вищевказаних ознак з намірами до тимчасової трудової міграції уможлиблює такі припущення.

Особливості власної ідентифікації потенційних мігрантів можуть бути пов'язані і з тим, що їх до таких думок спонукала ідентичність; і з тим, що такі індивіди могли вже мати досвід заробляння за кордоном, тому вони рідше мають „містечкову” ідентичність, і серед них з'явилися особи, котрі вважають себе громадянами Європи.

Дуже важливим є факт, що половина з тих, хто мають намір тимчасово виїхати, вже мають подібний власний досвід або досвід рідних. Це може свідчити, що трудова міграція за кордон перестає бути спорадичною практикою, а стає регулярним способом працевлаштування. З іншого боку – що вона починає відтворюватися у родинному оточенні. Тобто, практика тимчасової трудової міграції за кордон інституціоналізується. Тоді самовідтворення стає окремим чинником підтримки поширеності трудової міграції. Це явище варто дослідити окремо.

З цим пов'язане і питання про характер впливу (якщо він є) матеріального чинника на наміри до трудової міграції. Традиційно вважається, що нужденність – один із основних чинників, що спонукають українців їхати заробляти за кордон [4, 7]. Можливо, так було на початку міграційної хвилі.

⁶ До подібних висновків щодо молоді, у тому числі сільської, з числа трудових мігрантів, приходить авторка роботи [4].

